

**KICHIK SINTAKSIS DOIRASIDA TIL QURILISHINING SEMANTIK-
PRAGMATIK XUSUSIYATLARI (O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)**

Umirov Otabek Ulug‘bek o‘g‘li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali o‘qituvchisi

o.umirov@kiut.uz

Annotatsiya Mazkur tezisda "kichik sintaksis" tushunchasi va uning semantik-pragmatik jihatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillari materiallari asosida gap bo‘laklarining ma‘no differentsiatsiyasi, nutq kontekstida sintaktik paradigmalarning tanlanishi hamda sintaktik birliklar yasashida pragmatik omillarning o‘rni tahlil qilingan. Kichik sintaksis birliklarining nutqiy voqelanish jarayonidagi o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: kichik sintaksis, semantika, pragmatika, sintaktik paradigma, gap bo‘laklari, nutq konteksti.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini nafaqat struktur, balki ularning nutqiy jarayondagi faoliyati, ya‘ni antropotsentrik talqini nuqtayi nazaridan o‘rganish ustuvor yo‘nalishga aylandi. Dissertatsiya loyihasining ikkinchi bobi aynan kichik sintaksis (sub-sentensial sintaksis) birliklarining semantik va pragmatik tabiatini yoritishga qaratilgan. Kichik sintaksis deganda, an‘naviy gap darajasidan pastroq bo‘lgan, lekin o‘zaro birikish qonuniyatlariga ega bo‘lgan sintaktik sath tushuniladi. Ushbu sath birliklarini o‘rganish tilning ichki imkoniyatlarini va so‘zlovchi maqsadining nutqda aks etish mexanizmlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Gap bo‘laklarining ma‘no differentsiatsiyasi. Gap bo‘laklari (ega, kesim, to‘ldiruvchi, aniqlovchi va hol) kichik sintaksisning asosiy birliklari bo‘lib, ular nutq jarayonida o‘zlarining birlamchi lug‘aviy ma‘nolaridan tashqari qo‘shimcha konnotativ va kontekstual ma‘nolarga ega bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilida hol bo‘lagi nafaqat harakatning belgisini, balki so‘zlovchining subyektiv munosabatini ham ifodalashi mumkin. Sayfullayeva va boshqalar (2009) ta‘kidlaganidek, sintaktik sathda so‘zlar o‘zaro birikib, yangi mazmuniy butunlikni hosil qiladi. Bu jarayonda so‘zning semantik valentligi uning qaysi gap bo‘lagi vazifasida kelishini belgilaydi.

2. Nutq kontekstida sintaktik paradigmalarning tanlanishi. Sintaktik paradigma — bu bir xil mazmunga ega bo‘lgan, lekin turli shakllarda (masalan, zamon, shaxs-son, mayil shakllari) voqelanuvchi konstruksiyalar tizimidir. Nutq jarayonida so‘zlovchi o‘z maqsadidan kelib chiqib, ushbu paradigmalar ichidan eng mosini tanlaydi. Masalan, ingliz va o‘zbek tillarida buyruq yoki istak ma‘nosini ifodalash uchun turli sintaktik qoliplar (imperative vs. declarative sentences with modal words) mavjud bo‘lib, ularning tanlanishi muloqot vaziyatiga (rasmiy yoki norasmiy) bog‘liq bo‘ladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

3. Sintaktik birliklar yasalishida pragmatik omillar. Pragmatika so'zlovchi, tinglovchi va nutq vaziyati o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Kichik sintaksis doirasida pragmatik omillar sintaktik birliklarning tarkibi va joylashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, "Menga quloq soling" jumlasida semantik jihatdan eshitishga chorlov bo'lsa, pragmatik jihatdan "E'tibor bering" yoki "Meni tushunishga harakat qiling" degan ma'nolarni anglatishi mumkin. Turniyozov (2009) qayd etganidek, sintaktik strukturalarning shakllanishida muloqot ishtirokchilarining bilimlari (presuppozitsiya) va niyati (intensiya) yetakchi rol o'ynaydi.

Xulosa

Kichik sintaksisning semantik-pragmatik tahlili shuni ko'rsatadiki, til birliklari nutq kontekstidan tashqarida faqat mavhum imkoniyatlardir. Ularning haqiqiy ma'nosi va vazifasi muloqot jarayonida, so'zlovchining pragmatik maqsadlari va sintaktik paradigmalarning o'zaro munosabati natijasida shakllanadi. O'zbek va ingliz tillarida ushbu jarayonlar o'xshash umumlingvistik qonuniyatlarga ega bo'lsa-da, ularning ifodalanish vositalari (affiksatsiya vs. so'z tartibi va yordamchi so'zlar) farqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayfullayeva, R., Mengliyev, B., Boqiyeva, G., Qurbonova, M., Yunusova, Z. va Abuzalova, M. (2009). Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent.
2. Turniyozov, N., Turniyozova, K. va Xayrullayev, X. (2009). Struktur sintaksis asoslari. Toshkent: "Fan".
3. Turabov, A. (2023). Tilshunoslik nazariyasi. Samarqand.
4. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi".

